

VU Research Portal

Het onmenselijke

Corrias, LDA

published in

Algemeen Nederlands tijdschrift voor wijsbegeerte
2020

DOI (link to publisher)

[10.5117/ANTW2020.4.024.CORR](https://doi.org/10.5117/ANTW2020.4.024.CORR)

document version

Publisher's PDF, also known as Version of record

document license

Article 25fa Dutch Copyright Act

[Link to publication in VU Research Portal](#)

citation for published version (APA)

Corrias, LDA. (2020). Het onmenselijke. *Algemeen Nederlands tijdschrift voor wijsbegeerte*, 112(4), 484-487.
<https://doi.org/10.5117/ANTW2020.4.024.CORR>

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal ?

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

E-mail address:

vuresearchportal.ub@vu.nl

Het onmenselijke

Luigi Corrias

ANTW 112 (4): 484–487

DOI: 10.5117/ANTW2020.4.024.CORR

In een bundeling artikelen met de gelijknamige titel introduceert de Franse filosoof Jean-François Lyotard aan het eind van de jaren tachtig van de vorige eeuw de notie van het onmenselijke. Hij maakt hierbij een onderscheid tussen een positieve en een negatieve vorm van onmenselijkheid. De negatieve vorm duidt hij ook wel aan als het systeem: de alomtegenwoordigheid van kapitalisme en technologie. Wat zich verzet tegen het systeem is niet een notie van menselijkheid, maar juist de positieve vorm van onmenselijkheid. Lyotard duidt dit aan met verschillende termen, waaronder het kind zijn, de materie en het sublieme. Wat deze termen samenbindt, is dat ze het moderne subjectbegrip van de Westerse filosofie (rationeel, soeverein en op beheersing gericht) radicaal ter discussie stellen. Hierbij gaat het zowel om gedaanten (het onmenselijke, de onmens) als om een eigenschap en het handelen dat hieruit voortkomt (onmenselijkheid).

In deze bijdrage verdedig ik de stelling dat de notie van het onmenselijke in zowel de positieve als de negatieve betekenis aandacht van filosofen verdient. Het begrip omvat namelijk een cluster fundamentele vragen die telkens draaien om de grenzen van het menselijke en menselijkheid en wat die grenzen ter discussie stelt. Deze vragen zijn des te meer prangend gezien het bijzondere en tegelijkertijd verontrustende tijdsgewricht waarin wij leven: het Antropoceen, het tijdperk waarin de mens een beslissende invloed heeft op de ecologische omstandigheden en bestaansvoorwaarden op de planeet Aarde. De negatieve vorm van onmenselijkheid is hier in ieder geval gedeeltelijk verantwoordelijk voor. Door in deze context de term onmenselijkheid te gebruiken wil ik geenszins de verantwoordelijkheid van mensen ontkennen, maar juist wijzen op het systematische karakter van het probleem. Systematisch verwijst hier zowel naar collectief, als naar

institutioneel. Filosofen zouden bij uitstek de vraag moeten stellen naar het collectief, 'het wij', en de verantwoordelijkheid van dit wij. Wat betekent het om juist in deze tijd en in deze context 'wij, mensheid' te zeggen? De wetenschap vertelt ons en media tonen ons dat de risico's en gevaren van klimaatverandering noch gelijk, noch eerlijk verdeeld zijn. Tegelijkertijd is er volgens het VN Klimaatverdrag uit 1992 sprake van 'Common But Differentiated Responsibilities'. Maar wat houdt dit begrip precies in? Hoe kunnen we collectief handelen op grond van zo'n formule denken? Wat voor vorm kan politieke actie krijgen? Dit zijn vragen waarover filosofen kunnen meedenken.

Hierbij kan wellicht de dialoog met juristen worden aangegaan. Uiteraard denk ik dan aan juristen die zich bezig houden met klimaat- en milieurecht, maar niet alleen aan die groep. Het verdient aanbeveling ook te rade te gaan bij juristen die zich specialiseren in het internationaal strafrecht. In dit rechtsgebied gaat het vaak om misdrijven met een veelvoud van slachtoffers en een groot aantal verdachten, denk aan genocide, oorlogsmisdrijven en misdrijven tegen de menselijkheid. Hier is een fijnmazig vocabulaire ontwikkeld om over collectieve verantwoordelijkheid na te denken. Het kan dan ook geen verrassing zijn – de naam misdrijven tegen de *menselijkheid* is in dit verband exemplarisch – dat noties als 'de mensheid' en 'menselijkheid' juist in dit rechtsgebied voorkomen en worden ingeroepen als er sprake is van onmenselijk gedrag dat een internationale norm overschrijdt van wat wij menselijk achten. Tegelijkertijd is voorzichtigheid hier geboden. Verdachten van misdrijven tegen de menselijkheid kunnen als vijanden van de mensheid (*hostes humani generis*) worden weggezet, wat zeer negatieve gevolgen heeft voor hun kans op een eerlijk proces. Hier staat dus de legitimiteit van het internationaal strafrecht op het spel.

Na de vraag naar 'het wij' zijn er de institutionele vragen. Zijn de huidige instituties voldoende om de verantwoordelijkheid te dragen en tot handelen over te gaan? Wat zijn de grenzen van onze instituties? Hoe kunnen we ons instituties voorstellen die klimaatverandering gepaard kunnen laten gaan met een juiste relatie tussen mensen onderling en mensen, andere dieren en ander leven op Aarde anderzijds? Wat is 'juist' in deze context? De vraag naar het institutiebegrip in het algemeen en die naar een juiste of rechtvaardige institutie in het bijzonder zijn bij uitstek filosofische vragen.

De positieve vorm van het onmenselijke laat zich omschrijven als wat zich niet laat inpassen in de logica van het menselijke, die logica bevraagt en een bron van verzet ertegen kan vormen. Uitdagingen liggen hier bijvoorbeeld in het nadenken over de gedaanten van dit positieve onmenselijke en het trachten hier stem aan te geven, terwijl wij onszelf trainen

bewust te worden van en gevoelig te worden voor die stem(men). Bij de gedaanten gaat het om figuren, gebeurtenissen en ervaringen die onze maar al te vanzelfsprekende claim van rationaliteit en macht bevragen en zo 'getuigen van het onmenselijke' om nogmaals met Lyotard te spreken. Het is in dit verband geen toeval dat juist een tiener en in haar kielzog vele andere scholieren sinds 2018 klimaatverandering op de politieke agenda willen krijgen als het probleem van het moment, het thema dat de toekomst van al het leven op Aarde zal bepalen. En zo is het de (politiek) onmondige minderjarige, als burger (nog) niet werkelijk volgroeid, die door te spijbelen een daad van burgerlijke ongehoorzaamheid pleegt. Greta Thunbergs openingszinnen van haar bewogen speech bij de VN – 'Dit is helemaal verkeerd. Ik zou hier helemaal niet moeten zijn.' – tonen niet slechts aan dat ze misplaatst is op dat podium. Ze vestigen ook aandacht op het feit dat zij als kind – onmondig en irrationeel volgens het subjectbegrip van de moderniteit – door toch te spreken de grenzen van dat ideaal van mondigheid voor het voetlicht brengt, zoals ook het spijbelen dat doet. Heeft die mondigheid niet ook tot gevolg gehad dat andere vormen van spreken monddood werden gemaakt, andere vormen van rationaliteit als irrationeel werden weggezet? Wat en wie verzet plegen verschijnen als onmenselijk, omdat ze stem trachten te geven aan, ruimte en tijd opeisen voor wat niet als menselijk, mondig, soeverein en rationeel verschijnt: de klimaatvluchteling die een asiolverzoek indient, de oorspronkelijke bewoner van Amerika die met gevaar voor eigen leven het kappen van het regenwoud probeert tegen te houden, de activist die ijvert voor het internationaal strafbaar stellen van ecocide op dezelfde schaal en met soortgelijke sancties als genocide en misdrijven tegen de menselijkheid.

Er is filosofisch werk te verrichten in het ontwerpen van een ontologie die een breder rationaliteitsbegrip kan omarmen, waarbij wellicht aansluiting kan worden gezocht bij het werk van biologen en planeetwetenschappers. Dit heeft onherroepelijk ook een ethische dimensie, waarbij het er bijvoorbeeld op aankomt duurzaamheid ook vanuit onmenselijk perspectief te denken. Omdat de mens als zelfbenoemd *animal rationale* zich op die grond ook van andere dieren heeft onderscheiden en heerser over de natuur is geworden, ligt hier de taak van het opnieuw denken van het onderscheid tussen mensen en andere dieren en het hernieuwd conceptualiseren van de natuur. Dit denken van het onmenselijke als diepgaand gerelateerd en zich onttrekkend aan het menselijke kan, zo hoop ik, ook een eerste aanzet geven tot een sensibilisering van het onmenselijke buiten ons en het onmenselijke in ons.

Over de auteur

Luigi Corrias is universitair docent rechtsfilosofie aan de Vrije Universiteit Amsterdam. Dit stuk kwam tot stand in het kader van een project ondersteund door een fellowship van het Netherlands Institute for Advanced Study in the Humanities and Social Sciences (NIAS-KNAW).